

В експозиції «Старий Луцьк» представлена козацька шабля, знайдена в місті Берестечку у 80-х роках ХХ ст. Вона частково пошкоджена і тому її довжина становить всього 67 см, тоді як, зазвичай, такі шаблі мали довжину клинка, що залежала від зросту її власника, від 77 до 94 см. На жаль, не збереглася й шкіряна піхва до шаблі.

Починаючи з XIV ст. в Україні поступово входила в ужиток вогнепальна зброя. На початку це була артилерія (фортечна і польова), значно пізніше – ручна вогнепальна зброя. На озброєнні у козацького війська були: рушниці, які називалися по різному, залежно від технічного розвитку і калібру – пицаль, самопал, мушкет, яничара, фузія тощо; пістолі й пістолети [2, 184–185]. Друга половина XVI–XVII ст. – це якраз період інтенсивного розвитку ручної вогнепальної зброї. Тому варто зауважити, що в експозиції Музею археології вогнепальна зброя представлена пістолетом, який у козацькому війську називався пістоля. Вона частково пошкоджена, від неї зберігся лише каркас.

Отже, експонати козацької доби Музею археології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки є цінним історичним джерелом для вивчення побуту, культури, зброї українського козацтва. Це в свою чергу сприяє підвищенню освітнього і культурного рівнів студентської та учнівської молоді, сприяє залученню її до суспільно-корисної діяльності, викликає глибокі почуття поваги до культурної спадщини старших поколінь, заохочує до вивчення, збереження та популяризації історико-культурних пам'яток.

Джерела та література

1. Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст. [Текст] : навчальний посібник / Д. Я. Телегін (відп. ред.), І. С. Винокур, О. М. Титова, І. К. Свешніков та ін. – К. : ІЗМН, 1997. – 336 с.
2. **Гайдай Л. І.** Історія України в особах, термінах, назвах і поняттях (від найдавніших часів до Хмельниччини) [Текст] : навчальний посібник-коментар / Л. І. Гайдай. – Луцьк : «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. – 436 с.
3. **Кучинко М. М.** Історія населення Західної Волині, Холмщини та Підляшшя в X–XIV століттях : [монографія] / М. М. Кучинко. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. – 528 с.
4. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – М : Изд-во восточной литературы, 1962. – Т. 2. – 938 стлб.

Катерина Поворознюк (Хмельницький),
старший науковий співробітник відділу історії
Хмельницького обласного краєзнавчого музею

Стародавній Меджибіж

(за матеріалами наукового архіву ХОКМ)

Без перебільшення Меджибізький замок можна назвати однією із найвидатніших пам'яток оборонної архітектури України і Європи.

Непросто визначити, з якого часу виникла зацікавленість історією Меджибізького регіону.

Нелегкий шлях був у замку до визнання його пам'яткою історії та створення музею. Радянська влада вбачала за більш корисне пристосування його для маслозаводу. Декілька років фортечні стіни були незамінним будівельним матеріалом для сільськогосподарських приміщень та інше.

Меджибіж належить до давніх 1000-літніх літописних поселень України. Через місто, розташоване у Верхньому Побужжі, проходив міжнародний торговий шлях.

Середньовічний час застиг у сьогоdnішньому вигляді замку. Бурхливі та часом драматичні події XVI–XVIII ст. прославили його найбільше.

Декілька століть твердиня належала могутньому магнатському роду Сенявських. Саме вони фондували замок, зміцнили і перебудували його у ренесансному стилі, спорудили костел. Інший знаний шанований польський рід Чарторийських приклав чималих зусиль до укріплення подільської твердині і суттєво прикрасив його. В палаці змінили розміри вікон, дверей, перебудували каміни і печі. Внесли корективи у замковий костел, наблизивши його до барокових форм.

З 1975 р. Меджибізька фортеця стала відділом Хмельницького обласного краєзнавчого музею (далі – ХОКМ). Частина звітів за щорічні археологічні сезони і наукові роботи співробітників поступали до наукового архіву ХОКМу. Спробуємо коротко описати звіти та наукові розробки, які зберігаються в науковому архіві Хмельницького краєзнавчого музею.

Меджибізький регіон – справжнє золоте дно для археологів.

Ґрунтовні археологічно-архітектурні дослідження Меджибізької фортеці почалися у 80-х роках ХХ ст.

В цей час смт Меджибіж входив до складу Хмельницької області Української Радянської Соціалістичної Республіки. Проводили роботи спеціалісти Українського спеціального науково-реставраційного проектного інституту «Укрпроектреставрація».

У 1985–1987 роках археологічна експедиція, до складу якої входив Авагян О., Толкачов Ю., Сивогорло І. та архітектори Лопушинська Е. і Рубцов Е., розпочали професійні архітектурно-археологічні дослідження, що проводилися за державним замовленням. Передбачалося проведення археологічних досліджень підвальних приміщень замку, а також визначення глибини палацових приміщень [1].

В фондах музею зберігаються звіти, які датуються 1989 р., з цього часу археологічними та архітектурними роботами керував Толкачов Ю. І. [2]. Археологічний матеріал, знайдений під час розкопок 1989 р., представлений, в основному, фрагментами кахлів з зеленою та жовтою поливою, фрагментами вінчиків та денців посудин XVII–XVIII ст.

В 1990 р. археологічною експедицією керували Толкачов Ю. І. та Склярський О. Б. [3]. Дослідження цього року передбачали визначення

будівельних горизонтів давніх культурних шарів, а також глибину залягання материкової глини. Матеріал археологічних розкопок представлений денцями, стінками та вінчиками посуду.

Архітектурно-археологічні дослідження продовжились в 1991 р. під керівництвом знову ж Толкачова Ю. І. та Склярського О. Б. Цьогорічні дослідження передбачали подальше вивчення розкопу, яке почало навколо костелу [4].

За довгі роки роботи археологічних експедицій знахідок було багато: фрагменти посуду, металевих та ювелірних виробів, виробів із заліза, торгових пломб, християнських символів, нагрудних хрестів – всі предмети склали майбутні експозиції.

Значний науковий доробок залишила науковий співробітник, а згодом лауреат обласної премії імені Т. Шевченка та імені К. Широцького Медведчук Галина Кирилівна. Саме їй належить найбільша частина наукових робіт з етнографії Поділля та, зокрема, Меджибізького регіону. У 1983 р. до архіву музею надійшла робота «Народний жіночий одяг та його оздоблення на Поділлі XVII–XX ст.» [5]. У роботі описані основні особливості народного жіночого подільського костюму, оздоблення сорочок, техніки вишивки верхнього та поясного одягу, елементи головних уборів, взуття, а також жіночі прикраси (коралі, силянки, гerdани, заушники). Наша область багатонаціональна, значну частку місцевого населення становлять поляки. У роботі є цінна інформація про особливості польського жіночого костюму, який мав свої характерні неповторні риси. Сьогодні є вже досить багато різних досліджень з етнографії і народознавства. Посилився цей інтерес з часу незалежності України. Кругом створюються народознавчі кімнати, громадські музеї. Сучасні митці та модельєри звернулися у своїй творчості до рідних українських традицій.

Національні мотиви присутні в сучасному модному та брендовому одязі багатьох країн. Ще в 1981 р., за 10 років до незалежності, Галина Кирилівна описала елементи народних мотивів в сучасному жіночому одязі.

В 1988 р. вийшла робота «Чоловічий народний одяг на Поділлі XVII–XX ст.». Детально описані елементи чоловічого вбрання з південних та північних регіонів Хмельниччини, враховуючи її поліетнічність та багатонаціональність: сорочки, сіряки. Головні убори: солом'яні капелюхи, баранячі шапки, шапки із червоного та синього сукна [6]. У 1994 р. до архіву надійшла робота «Народні страви подолян другої половини XIX – першої половини XX ст. та пов'язані з ними вірування, обряди, звичаї...» [7]. Науковець описала обрядову та традиційну їжу селянських родин, щоденні та святкові страви, особливості приготування перших і других страв впродовж року. Увагу звернено на виробництво і заготівлю продуктів харчування в селянських господарствах Поділля. Основні зернові культури, які здавна вирощували на Поділлі, – це жито, пшениця, овес, ячмінь, гречка та просо, а також садові дерева: сливи, груші, яблука. Скотарство – також невід'ємна

складова домашнього господарства. Селяни утримували овець, баранів, корів, свиней. Описані дуже цікаві аграрні звичаї та обряди українців, цілий розділ присвячений традиції випікання хліба та Великодньої паски.

Крім цих робіт є ще і тематичні повідомлення, екскурсії та інші роботи.

У науковому архіві Хмельницького обласного краєзнавчого музею є роботи наукового співробітника Меджибізького відділу Пінчака Мирослава Васильовича, який працював у відділі в 90-ті роки. Багато часу Мирослав Васильович присвятив вивченню шляхетних польських родин Сенявських та Чарторийських, Ярмолинських – Сутковецьких та інших, генеалогії, геральдики, звичаїв та культурної діяльності.

Одна із цікавих і надзвичайно корисних для краєзнавців і дослідників робота, яка датується 1995 р., – це «Українські землевласницькі роди на Поділлі. XVI ст.». Були опрацьовані акти Камянецького земського суду. В XVI ст. місто над Смотричем було центром Подільського воєводства, і тому архів суду зберігався в спеціальних скринях під замком.

Земський суд розглядав найрізноманітніші справи: оренда, заповіти, посаги, повинності, спадщина.

Слід зауважити, що робота по-справжньому унікальна, оскільки в 1995 р. через пожежу, яка сталася в архіві (приміщення середньовічного францисканського костелу та монастиря), документи були втрачені назавжди. Описано близько 70 землевласницьких родин, що проживали на Поділлі в XVI ст., і в їх власності були містечка та села сучасної Хмельниччини та Вінниччини [8].

До вивчення історії єврейського населення Поділля і Меджибожа, якому судилося стати колискою хасидизму, звертається Пінчак М. В. у своїй роботі «З історії хасидського руху на Поділлі та Волині. 1992 рік» [9].

Співробітники Меджибізького відділу одні з перших наукових установ, які почали вивчати історію хасидизму, біографію та діяльність Баал-Шем-Това. Створили в майбутньому цікаві та оригінальні експозиції на цю тему. Хасидський рух, якому судилося стати втіленням та причиною тенденцій, характерних для євреїв Східної Європи, зародився саме на Поділлі у віддаленій провінції південно-східної Польщі в період занепаду та розкладу цієї держави.

З 1997 р. Меджибіж став самостійним музеєм-заповідником. Матеріали із дослідження цієї подільської перлини залишаються в їхньому науковому архіві.

Наукові роботи, археологічні звіти та повідомлення 80–90-х років ХХ ст. Меджибізького відділу, які зберігаються в Хмельницькому обласному краєзнавчому музеї, є основою для вивчення історії нашого краю і допомагають глибше та змістовніше уявити події різних часів.

Джерела та література

1. Науковий архів ХОКМ. – Спр. 0 104.
2. Науковий архів ХОКМ. – Спр. 0 104.

3. Науковий архів ХОКМ. – Спр. 0 79.
4. Науковий архів ХОКМ. – Спр. 0 105.
5. Науковий архів ХОКМ. – Спр. нр 341.
6. Науковий архів ХОКМ. – Спр. нр 341.
7. Науковий архів ХОКМ. – Спр. нр 388.
8. Науковий архів ХОКМ. – Спр. нд 420.
9. Науковий архів ХОКМ. – Спр. нд НР 408.
10. Науковий архів ХОКМ. – Спр. нд Ле 25.
11. **Гульдман В.К.** Подольский календар. 1895. – Каменец-Подольский: Тип. Подольского губернского управления, 1901.
12. **Сіцінський Ю.** Оборонні замки Західного Поділля 14–17 ст. Меджибізький замок. – Кам'янець-Подільський, 1994.
13. **Липа К.** Під захистом мурів. – К.: Наш час, 2008.

Олександр Бондар (Чернігів),
старший науковий співробітник Чернігівського національного
педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка

Ігор Кондратьєв (Чернігів),
доцент кафедри всесвітньої історії Чернігівського
національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка,
кандидат історичних наук

Пізньосередньовічний Листвен (за археологічними та писемними джерелами)

Розташований на берегах р. Білоус с. Малий Листвен (Листвен) Чернігівської області ототожнюється істориками з літописним Лиственом, який згадано під 1024 р. у зв'язку з битвою між синами Володимира Великого Мстиславом та Ярославом [1]. Як свідчать археологічні дослідження 1980, 1984 та 2012 років, цей населений пункт виник не пізніше поч. X ст., а можливо, і на рубежі X–XI ст. Вже у X–XI ст. тут існували укріплення Городища-1 на лівому березі, а у XII–XIII ст. укріплення були перенесені на правий берег Білоусу (рис. 1). Площа поселення у часи розквіту сягала 20 га. Однак цей розвиток був раптово перерваний близько середини XIII ст. [2]

Донедавна в історіографії панувала думка про запустіння багатьох поселень Чернігівщини опісля середини XIII ст. Однак, археологічні дослідження останнього десятиліття, як і перегляд та переосмислення вже існуючих колекцій, показують хибність цієї думки. Матеріали доводять, що на багатьох поселеннях давньоруського часу присутні матеріали XIV–XV ст., хоча і в значно меншій кількості ніж матеріали попередньої епохи. Не став виключенням і Листвен. Зокрема, при перегляді керамічного матеріалу з розкопок 1980-х р. В. П. Коваленка на Лиственському Городищі-2 виявлено невелику кількість кераміки, що може бути датована другою половиною XIII–XIV ст. Найявна кераміка фіксується у верхніх шарах біля підніжжя валу [3]. Невелика кількість кераміки цього періоду була віднайдена О. В. Шекуном у 1984 р. під час робіт на Посаді-2. Кількість